

ГРАММАТИЧЕСКИЙ СТРОЙ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ. ПРОБЛЕМЫ ДЕРИВАТОЛОГИИ, МОРФОЛОГИИ И СИНТАКСИСА

*Бочарова І. В.
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана*

ТЕМПОРАЛЬНІ СИНТАКСЕМИ – НАЗВИ РЕЛІГІЙНИХ СВЯТ ЯК КОМПОНЕНТИ СЕМАНТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕЧЕННЯ

Стаття присвячена визначенню синтаксичних функцій номінативних знаків – назв релігійних свят як компонентів семантичної організації речення

Ключові слова: геортоним, суб'єкт, предикат, семантична організація речення, просте речення

Речення оформляє і виражає зміст комунікативно-розумового акту, який співвідноситься з об'єктивною дійсністю. Отже, синтаксичні елементи, які формують його структуру, характеризуються їх призначенням у вираженні предикативно оформленої думки.

Одним з таких синтаксичних елементів можуть виступати іменники – темпоральні синтаксеми на позначення релігійних свят (далі ТС НРС), або геортоніми, що мають складну семантичну структуру: з одного боку, вони позначають подію, пов'язану з релігійним віруванням, з другого – фіксують календарну точку на вісі часу.

Метою дослідження є визначення функції назв релігійних свят як компонентів семантичної організації речення.

У реченні ТС НРС може виступати:

- 1) суб'єктом при граматичному предикаті;
- 2) граматичним предикатом;
- 3) предикатним елементом;
- 4) непередикатним елементом.

Під предикативністю, за В. В. Виноградовим, розуміється віднесеність висловлення до дійсності [5, с. 264]. Ця загальна ознака речення (або його

універсальна властивість) виявляється і розкривається насамперед в основних граматичних категоріях речення: модальності, часі, особі (значення особи не є специфічно “реченнєвим” граматичним значенням, оскільки, на відміну від значення часу й способу, воно властиве не лише дієвідмінюваній формі дієслова [14, с. 558])

Однак визначення предикативності В. В. Виноградовим ще не було ув'язане з іншими фундаментальними поняттями синтаксичної концепції (граматична форма речення, типи речень, члени речення тощо). Теорія В. В. Виноградова співвідносить поняття предикативності з поняттям предикативних відношень. Це відношення “суб’єкт – предикат” (вужче “предмет – ознака”).

Предикат, як зазначають автори ЛЕС, розуміється не як різноманітна інформація про суб’єкт, а як вказівка на ознаку предмета, його стан і відношення до інших предметів [10, с. 392]. Відношення “предмет – ознака” встановлюються тим, хто говорить, і оформляються за рахунок модально-часового плану, тобто вираження співвіднесеності повідомлення з дійсністю. Таким чином, предикативні відношення репрезентуються лише в реченнях з двома головними членами.

З поняттям предикативних відношень також співвідноситься поняття предикації. Предикація тлумачиться або як будь-який акт мислення, тобто зміна абсолютної структури свідомості, якщо вона протікає під впливом сприйнятих мовних знаків [12, с. 119], або як “віднесеність даного змісту, даного предмета думки до дійсності, яка відбувається (здійснюється) у реченні (на відміну від словосполучення)” [3, с. 346]. За П. О. Лекантом, цей термін має два значення: приписування ознаки предмету висловлення та поєднання компонентів речення, у яких цей акт реалізується. Тобто предикація – це приписування ознаки предмету висловлення за допомогою двох компонентів речення, які сполучаються [9, с. 8]. Отже, він називає відношення між суб’єктом і предикатом самостійною (незалежною) предикацією.

Як було зазначено вище, НРС, які беруть участь у вираженні предикативних відношень як члени незалежної предикації, можуть займати позицію суб’єкта (підмета).

У цій позиції ТС НРС-суб’єкти (як суб’єкти дії або стану) сполучаються з предикатами, синтаксичний зміст яких виражає їх предикативну ознаку. Як зазначає К. Г. Городенська, “значення предиката визначає характер значення діяча чи носія стану” [6, с. 67], тобто предикати конкретної групи актуалізують певну семантику геортоніма.

ТС НРС як суб’єкт при граматичному предикаті може вживатися у повних двоскладних реченнях або в структурах з імплікованим предикатом, напр.: *А ось мене **пили́вка**... /Головка/; Настав **стра́сний ти́ждень** /Нечуй-Левицький/; І справді... **вже й "Семен"** не за горами /Кочерга/.*

Як граматичний предикат геортонім бере участь в організації

односкладних речень у ролі головного його члена, тобто за значенням відповідає сполученню суб'єкта і предиката. У таких конструктивних типах речень основою висловлювання є ствердження незалежної ознаки буття предмета (у нашому випадку граматичного). При цьому НРС є членом незалежної неповної одночленної предикації. Називаючи певну подію і час, коли вона відбувається, ідеонім може бути умовно названий предикатом подійно-часової локалізації, напр.: *Це ж сьогодні **зелена неділя*** /Гончар/; *От уже і **масниця*** /Панас Мирний/; *За тиждень **великодень*** /Яновський/.

ТС НРС, як і всі синтаксичні елементи, що не входять як обов'язкові конструктивні складники до структурного центру речення і не формують його структурно-семантичний мінімум, можуть виступати носіями секундарної предикації, тобто предикатними елементами. У такому випадку в реченні має місце реальна (реалізована) предикація і потенційна. Потенційна предикація може реалізовуватись через самостійну в разі оформлення її модально-часового плану, тобто коли одиниця інформації набуває вираження в предикативній одиниці.

Геортоніми – слова з обставинним значенням і часто взагалі не позначають субстанцій. Присутність у простому реченні пропозитивних іменників робить його складним семантично [2, с. 170] і у структурному відношенні. До цього погляду приєднується і Ю. Д. Апресян, який зауважує, що “слова з обставинним значенням представляють собою згорнуті речення, кожне зі своїм предикатним словом” [1, с. 305-306]. Під пропозицією, як відомо, розуміється одиниця, яка змістовно відповідає повідомленню. Така одиниця не може не бути предикативною. На відміну від предикатів простих речень, які організують складне, де категорії модальності, часу й особи виражені, як правило, морфологічно наочно, у пропозиціях такої наочності немає.

Ідея семантичної конденсації предикативних одиниць лежить в основі теорії “скорочених речень” і відображена в роботах класиків російського мовознавства [А. Х. Востокова, Ф. І. Буслаєва та інш.]. Слід зауважити, що будь-які прийменниково-відмінкові форми поза реченням граматично багатозначні, а у складі речення їх можна співвіднести з модально-часовим планом висловлення. Маючи статус синтаксичної форми, такий номінатив починає взаємодіяти з основою речення, і при трансформації у підрядну частину або просте речення виявляється відповідна закріпленість значення конструкції за певною модальністю і певним часом базової структури.

Прийменникові конструкції, до складу яких входять ТС НРС, маючи часове значення і маніфестуючи мінімум / максимум темпоральних сигналів, які редукують предикативні одиниці, виступають носіями побічної паралельної інформації про явища, що супроводжують різні події та ситуації. Як зауважує В. І. Кононенко, “вони за своєю семантичною природою характеризують ситуацію, є її кваліфікатором” [8, с. 10], а події та ситуації виступають носіями значеннєвого змісту висловлення.

ТС НРС називають час протікання події як ситуації, існування якої не залежить від тієї, що складає значеннєвий зміст решти висловлення. Вони сигналізують сумісність кількох пропозицій в структурі простого речення, утворюючи компактні, економічні конструкції, які зберігають здатність позначати ситуацію. О. К. Безпояско зауважує, “що за змістом темпоральна синтаксема не підпорядковується предикатові, а супроводжує його. Відмінкова форма із семою часової тривалості як формальний реалізатор темпоральної синтаксеми на семантичному рівні корелює з пропозитивною номінацією” [4, с. 28].

ТС НРС, таким чином, можуть бути представлені у вигляді комунікативних одиниць, предикатним словом яких буде ТС НРС, що називає певний відрізок часу.

Предикатні ТС НРС репрезентуються або у вигляді підрядної частини складнопідрядного речення, між частинами якого встановлюються часові відношення, або окремими простими реченнями, де ТС НРС – суб'єкт дії. Тому такі речення (підрядні частини або самостійні структури) можуть розглядатися як співвідносні одиниці. В. П. Малащенко з цього зауважує, що “вони виступають семантичними інваріантами, тобто передають одну й ту саму елементарну ситуацію” [11, с. 79]. При синонімічних замінах (технічному оформленні конструкції) необхідно дотримуватись тотожності граматичних значень, тобто відповідності у вираженні таксисних предикативних значень часу, модальності, особи вторинних предикативних одиниць за відношенням до первинного, основного предиката, тому що саме це робить співвідносні конструкції одиницями одного рівня. Вони поєднуються як дві предикативні одиниці в одному реченні, яке повідомляє про послідовність двох реальних дій однієї особи.

Кількість предикатних одиниць у складі простого речення зумовлюється комунікативними завданнями і визначає його інформативну значущість, або інформативний об'єм. Наявність таких елементів у його складі свідчить про інформативну компактність (щільність) речення. Як зазначає А. П. Загнітко, “кількість членів речення є чітко детермінованою, їх інвентар досить малий, а число аргументів (предикатних предметів або глибинних відмінків) є значно більшим, що мотивується складнішою гамою думки порівняно з її мовленнєвою організацією” [7, с. 14].

Оскільки метою дослідження є ТС НРС, то далі буде розглядатися тільки статус вищезазначених темпоральних синтаксем без урахування інших пропозитивних смислів.

На відміну від предикатних непередикатні ТС НРС не піддаються розгортанню в елементарні структури (див. нижче). Неможливість такої трансформації зумовлена кількома факторами: вживання певних прийменників при ТС НРС, інформативна недостатність дієслова, наявність атрибутивних поширювачів при темпоративах.

Таким чином, ступінь семантичної складності простого речення може

бути різним і визначатися кількістю пропозицій: “велика кількість пропозицій робить речення семантично насиченим” [13, с. 125].

ТС НРС як предикатний елемент виступає в простих за структурою і складних за семантикою реченнях, які можна представити у вигляді двох (або більше) елементарних речень. ТС НРС функціонують в усіх можливих структурних типах речень. У роботі вони аналізуються тільки на рівні простого речення, яке у разі потреби вичленовується зі складного. При цьому ТС НРС можуть розгортатися:

- 1) у просте елементарне речення;
- 2) у підрядну частину складної синтаксичної структури;
- 3) одночасно у просте елементарне речення і у підрядну частину складнопідрядного речення.

Наприклад: Був сонячний ранок *провідної неділі* /М. Коцюбинський/, пор. трансформацію: *Була провідна неділя. Був ранок. Ранок був сонячний.* Як видно з наведеного прикладу, базові структури, до складу яких входять ТС НРС, можуть включати дві і більше пропозиції. У подальшому трансформації будуть підлягати тільки ТС НРС. У наведеному прикладі ТС НРС маніфестує елементарне просте монопропозитивне речення, яке неможливо розгорнути у підрядну частину складнопідрядної структури, що є типовим: 1. *У четвер на сиропусному тижні я вирушив з Чигирини /Загребельний/, пор.: Був сиропусний тиждень. Був четвер. Я вирушив з Чигирини;* 2. *На першій тижні великого посту приїхав до Борислава Фрузин батько /Франко/, пор.: Був великий піст. Був перший тиждень. Приїхав до Борислава Фрузин батько.*

Подібні трансформації обсервуються також тоді, коли ТС НРС займають синтаксичну позицію прикладки, оскільки прикладка являє собою синкретизм імені та ознаки, напр.: 1. *От і свято прийшло, великдень* /Панас Мирний/, пор.: *От і свято прийшло. Прийшов великдень;* 2. *Настали свята: різдво* /Микитенко/, пор.: *Настали свята. Це було різдво.*

При цьому можна зазначити, що можливі трансформації з розгортанням предикатної ТС НРС тільки у підрядну частину складної структури, напр.: *Маруся з нетерпінням чекала зелених свят* /Гесленко/. Пор.: *Маруся з нетерпінням чекала, коли прийдуть зелені свята.*

ТС НРС можуть одночасно розгортатися в просте елементарне речення і в підрядну частину складнопідрядного речення, напр.: *На великдень саме зацвіли сади* /Стельмах/, пор.: *Був великдень. Саме зацвіли сади; Коли був великдень, саме зацвіли сади;* 2. *В цвітну неділю приїхали чотири мазури оглядати ґрунт* /Маковей/, пор.: *Прийшла цвітна неділя. Приїхали чотири мазури оглядати ґрунт; Коли прийшла цвітна неділя, приїхали чотири мазури оглядати ґрунт.*

Отже, НРС як компонент семантичної організації речення виступають суб'єктом при граматичному предикаті, граматичним предикатом, предикатним елементом, непередикатним елементом.

Л і т е р а т у р а :

1. *Апресин Ю. Д.* Синтаксис и семантика в синтаксическом описании // Единицы разных уровней грамматического строя языка. – М. : Наука, 1969. – С. 302-306.
2. *Арутюнова Н. Д.* Семантическое согласование слов и интерпретация предложения // Грамматическое описание славянских языков. Концепции и методы. – М. : Наука, 1974. – С. 158-171.
3. *Ахманова О. С.* Словарь лингвистических терминов. – М. : Советская энциклопедия, 1966. – 608 с.
4. *Безпояско О. К.* Відтворення темпоральності відмінковою системою української мови // Мовознавство. – 1989. – № 1. – С. 27-33.
5. *Виноградов В. В.* Основне вопросы синтаксиса предложения // Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М. : Наука, 1975. – с.254–295.
6. *Городенська К. Г.* Дери́вація синтаксичних одиниць. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.
7. *Загнітко А. П.* Структура та ієрархія валентних значень дієслова / Навч.-метод. кабінет з вищої освіти. – Препр. – К, 1990. – 64 с.
8. *Кононенко В. І.* Прийменниково-субстантивний комплекс в аспекті синтаксису // Мовознавство. – 1978. – № 3. – С. 3-12.
9. *Лекант П. А.* Средства выражения предикативных значений предложения : межвуз. сб. науч.тр. – М. : МОПИ, 1983. – С.3–11.
10. *Лингвистический энциклопедический словарь* / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
11. *Малащенко В. П.* Роль детерминантов в формировании структуры предложения // Семантическая структура предложения. – Ростов н /Д. : Изд-воРост. ун-та, 1978. – С. 70-86.
12. *Мельников Г. П.* Сущность предикации и способы её выражения // Инвариантные синтаксические значения структуры предложения (Доклады на конференции по теор. проблемам синтаксиса). – М. : Наука, 1969. – С. 116-126.
13. *Прияткина А. Ф.* Русский язык. Синтаксис осложненного предложения. – М. : Высшая школа, 1990. – 176 с.
14. *Современный русский язык : учеб. для филол. спец. ун-тов* / В. А. Белошапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская и др. ; под ред. В. А. Белошапковой. – 2 изд.; испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1989. – 880 с.

Бочарова И. В. Темпоральные синтаксемы – названия религиозных праздников как компоненты семантической организации предложения.

Статья посвящена определению синтаксических функций номинативных знаков – названий религиозных праздников как компонентов семантической организации предложения.

Ключевые слова: геортоним, суб'єкт, предикат, простое предложение, семантическая организация предложения.

Bocharova I. V. The temporal syntactic unit – the religious holidays' appellations as components of the semantic structure of the sentence.

The article is Dedicated to the determination of the religious holidays' appellations as components of the semantic structure of the sentence.

Keywords: heortonym, subject, predicate, semantic of the sentence, simple sentence.